

**ПРОБЛЕМИ МУЗЕЙНИЦТВА НА СТОРІНКАХ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ
ВИДАНЬ 20-30-Х РР. ХХ СТ. (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)**

Досліджується періодика 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема часописи «Всесвіт», «Знання», «Глобус», «Пламя», «Краєзнавство», «Комуністична освіта», «Безвірник», «Політосвітник», «Життя й революція», «Червоний шлях», як матеріал для вивчення процесу музейного будівництва в Україні, питань теорії та практики музейництва.

Ключові слова: джерело, часопис, періодичні видання, музейне будівництво, музейництво, відвідувачі музею, експозиційна робота.

Исследуется периодика 20-30-х гг. ХХ в., в частности журналы «Всесвіт», «Знання», «Глобус», «Пламя», «Краєзнавство», «Комуністична освіта», «Безвірник», «Політосвітник», «Життя й революція», «Червоний шлях» как материал для изучения процесса музейного строительства в Украине, вопросов теории и практики музейного дела.

Ключевые слова: источник, журнал, периодические издания, музейное строительство, музейное дело, посетители музея, экспозиционная работа.

The periodicals of 20 — 30-s years of the 20th century are reviewed as a source of Ukrainian museum construction process and of theory and practice of museum work, particularly the magazines “Vsesvit”, “Znania”, “Globus”, “Plamia”, “Kraeznavstvo”, “Komunistychna osvita”, “Bezvirnyk”, “Politosvitnyk”, “Gitia i revolutsia”, “Chervony shliakh”.

Key words: source, magazine, periodicals, museum construction, museum work, museum visitors, exposition.

Українське музейництво 20-30-х рр. ХХ ст. — яскраве явище в історії музейного будівництва СРСР. Саме цей період став важливим етапом у формуванні мережі музеїв на території України.

Події 1917 р. та новий суспільно-політичний лад надали істотно нового значення поняттю «музей». Оскільки раніше невелика кількість таких закладів була лише своєрідним зібранням колекцій, створеним привілейованим класом, тому експонати надходили туди безсистемно, з дозволу колекціонера та виконували здебільше естетичну функцію. Нова влада, згідно зі своєю ідеологією, значно розширила завдання й функції музеїв. Передусім ці культурно-освітні заклади мали стати «опорним пунктом» у справі підвищення загальнокультурного та освітнього рівні населення. Саме тому доступ до колекцій став відкритим для широкого кола відвідувачів. Крім того, музеї виконували й інші соціальні функції: вони були сховищами художніх цінностей, центрами наукових досліджень. Виконання естетичних функцій теж не залишалося осторонь «нового» музею, адже «насолода-задоволення» аудиторії визначалася як ідеальний фінал

перегляду експозиції. Таким чином, музей розглядався як цілеспрямовано створена установа, яка виконувала освітньо-просвітницькі функції та передбачала масову аудиторію.

Цей новий підхід простежується в працях перших українських дослідників музейної справи В. Дубровського [1] та І. Свенціцького [2].

Розглядаючи музейні установи як важливу складову утвердження в державі нової ідеології, влада спрямувала зусилля на створення музейної мережі в Україні. А вже ті 20 музеїв, які функціонували до 1917 р., явно не могли виконувати нових завдань. І вже на початку 1929 р. в УСРР було 95 музеїв, з яких 19 підпорядковувалися Наркомосвіти, 60 — місцевій владі, а решта (16) — іншим урядовим установам. Усі музеї були розташовані переважно в найбільших українських містах: Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську (35 музеїв), в округах їх було 41, лише 19 із них перебували в районному підпорядкуванні [1, с. 8]. Щодо кількості експонатів, то слід зазначити, що дві третини музейного фонду УСРР містилося в державних музеях. У середньому на кожен з них припадало по 42 000 експонатів, тоді як на місцевий — 6000, а на всі інші — 7000 [1, с. 11].

Зі стрімким збільшенням кількості музеїв стала закономірною їх поглиблена спеціалізація. Державні музеї висвітлювали історію свого краю за допомогою археологічних, історичних, етнографічних, природознавчих колекцій. Менші заклади, такі як округові або районні, акцентували на краєзнавстві, презентуючи своїми фондами природу, промисловість, сільське господарство рідної місцевості. Крім того, створювалися художні галереї та інші заклади, які мали певну спеціалізацію, наприклад, музеї революції істпарту (Харків, Київ, Одеса, Миколаїв, Запоріжжя), сільськогосподарські музеї, музеї промисловості, музеї атеїзму, музеї спеціального призначення, такі як Всеукраїнський центральний кооперативний музей (м. Київ), Київський торговельний музей, Одеський військово-історичний музей та ін. [1, с. 11].

Періодичні видання того часу є змістовним джерелом для вивчення історії музейної справи на теренах України. Зміна політичного устрою істотно трансформувала і періодику того часу, спрямувавши її, передусім, на масового читача. Тому на сторінках науково-популярних та суспільно-політичних видань, серед іншого, висвітлювався процес формування музейної мережі України, діяльність музеїв як просвітницьких установ і важливих центрів ідеологічного впливу. Вивчення періодичних видань уможливило простежити процес створення музеїв у державі, виявити цінну інформацію щодо особливостей розвитку музейництва у 20-30 рр., розкрити процеси формування теорії та практики музейної справи, доповнити біографії невідомих або маловідомих її діячів та активістів.

Важливим матеріалом для вивчення проблем музейного будівництва в УСРР 20-30-х рр. є науково-популярні видання: «Знання»,

«Пламя», «Всесвіт», «Глобус», — та суспільно-політичні: «Життя й революція» «Комуністична освіта», «Наше минуле», «Безвірник», «Червоний шлях», «Політосвітник», «Краєзнавство».

Насамперед, журнали висвітлювали діяльність окремих музеїв, наповненість їх колекцій, характер експозицій, проблеми організації та ін. Інформація щодо відкриття і реорганізації музеїв достатньо повно наводилася в хроніках часописів, які, зазвичай, містилися наприкінці номера.

Серед науково-популярних видань найтривалішими за часом видання та наймасовішими були часописи: «Всесвіт», який виходив друком із 1925 по 1934 рр. (354 випуски); «Знання» — з 1923 по 1935 рр. (351 номер); «Глобус» — з 1923 по 1935 рр. (249); журнал «Пламя» (1924-1926 рр.) — 54 номери. Кількість випусків суспільно-політичних видань була, зазвичай, значно меншою. Так, журнал «Комуністична освіта» з 1922 по 1941 рр. мав 225 номерів. Ще меншими за кількістю випусків були журнали «Безвірник», який друкувався з 1923 до 1935 р. (195 номерів), «Червоний шлях» — з 1923 по 1936 рр. налічував 155 випусків, «Життя й революція» (1925-1934) — 112 номерів. Часопис «Краєзнавство» (1927-1930) видав 16 номерів, «Наше минуле» (1918-1919) — 5, а «Політосвітник» (1930) — лише три номери.

На читачів, які могли одержувати інформацію щодо стану музейництва в Україні, впливав і тираж журналів. Науково-популярні видання, зазвичай, друкували більшим тиражем. Так, тираж часопису «Пламя» в 1924 р. був 50 000 прим., а «Всесвіт» і «Глобус» мали тираж 15 000 прим., але надалі він значно зменшився. Ще меншими були тиражі суспільно-політичних видань — зазвичай не перевищували 5 000 прим. («Червоний шлях» — 3 050, «Краєзнавство» — 3 000, «Життя й революція» — 5 000). Винятками були журнали, створені для ідеологічного впливу на населення — «Безвірник», «Комуністична освіта». Так, тираж першого номера «Безвірника» — 60 000 прим. (1925 р.), а «Комуністичної освіти» — 11 200 прим. (1935 р.), але потім він зменшився відповідно до 15 000 та 8940 прим. Найменший тираж мав журнал «Політосвітник» — лише 500 прим.

На основі аналізу кількості повідомлень музейного спрямування з'ясовано, що найбільше таких матеріалів надрукував часопис «Червоний шлях», який у рубриці «Хроніка» вмістив 156 повідомлень щодо стану музеєзнавства в УСРР. Журнал «Знання» на своїх сторінках надрукував 52 публікації музейного спрямування, ще менше — часописи «Глобус» і «Безвірник» — по 22 статті щодо стану музейництва в Україні. «Всесвіт» 21 раз розглядав на своїх сторінках проблему музеїв, а «Краєзнавство» — 20 разів. 18 разів проблеми музейного будівництва порушувалися в часописі «Комуністична освіта», а 16 публікацій музейного спрямування вмістив журнал «Життя й революція». 4 рази ця проблема розглядалася на сторінках журналу

«Пламя», тричі вони висвітлювалися в хроніці журналу «Наше минуле» та двічі «Політосвітником».

Хоча в періодичних виданнях висвітлення проблем музейництва не набуло системності, однак кожен із них, більшою або меншою мірою, розкривав окремі аспекти музеезнавчої діяльності 20-30-х рр. ХХ ст. Так, журнали «Червоний шлях» і «Наше минуле» цікаві своєю детальною хронікою подій означеного періоду. Якщо в першому журналі їх потрібно виокремлювати серед повідомлень іншої тематики, то часопис «Наше минуле» містив хроніку подій в рубриці «Музеї» [3, с. 201]. Тут наводилася коротка інформаційна довідка про музеї, їх нові надходження та нагальні проблеми, які здебільшого стосувалися фінансування. Цікаво, що аналізувалися проблеми колекціонування й експонування не тільки великих державних музеїв, але і менших, районних.

Часописи «Знання», «Глобус», «Всесвіт», «Пламя» відрізнялися деякою одноманітністю у висвітленні музейного матеріалу. Насамперед у цих виданнях наводилися дані щодо комплектування музеїв України в різних її регіонах. Найчастіше це була стисла інформація про час створення музейного закладу, інколи про його діяльність, де переважав опис експозицій, найцінніших експонатів та нових надходжень (наприклад, публікація І. Стругацького «Культурний куточок. Музей Слобідської України ім. Сковороди» [4, с. 25–26]). Кожна стаття доповнювалася фотографіями виставкових залів та предметів, які в них містилися. Слід зазначити, що публікації найчастіше були написані співробітниками музеїв, з-поміж яких важливими є праці: С. Гілярова, співробітника Музею мистецтв Всеукраїнської академії наук (нині Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенко) «Музей мистецтв Української Академії Наук» [5, с. 88–89], Я. Риженко, заступника директора з наукової роботи Центрального пролетарського музею Полтавщини «Полтавський державний музей» [6, с. 23–24], директора музею історії Дніпробуду в Запоріжжі, видатного музейного діяча М. Філянського «Музей соціалістичного будівництва на Дніпрельстані» [7, с. 15–17], Н. Дмитрука, завідувача історичного відділу Волинського музею, «Волинський державний крайовий музей» [8, с. 27–32] та ін.

Значну кількість матеріалів з питань теорії та практики музейництва розмістив часопис «Життя й революція». У них діяльність музеїв не обмежувалася описом предметної наповненості експозицій, а розкривалися проблеми, з якими, зазвичай, стикалися музеї: брак експозиційних приміщень, недостатнє комплектування фондів, нестача кваліфікованого штату співробітників і т. ін. У статті Р. Заклинського «З історії Всеукраїнського Історичного музею ім. Т. Шевченка» на прикладі провідного музею країни проводяться певні паралелі між вітчизняним та зарубіжним музейництвом, не залишаючи поза увагою як його досягнення, так і недоліки [9, с. 173–178].

Нерідко в часописах висвітлювалися завдання, які ставилися перед музеями, та наводився огляд спеціальної нової музеєзнавчої літератури українських учених. Яскравим прикладом такого огляду є публікація Р. Заклинського «В. Дубровський. Музеї на Україні» [10, с. 209–210].

Матеріали журналу «Комуністична освіта» присвячені аналізу співпраці музеїв з освітніми закладами. У публікаціях відображені різні аспекти такої співпраці: створення музеїв при навчальних закладах, різноманітна позакласна робота за участю музейних установ, проведення на їх базі уроків з історії (В. Павловський «Основні принципи організації політехнічного музею» [11, с. 74–76], О. Козлова «Музеї і викладання історії в школі» [12, с. 65–71]). Часопис «Політосвітник» надавав цінну інформацію про новий підхід до організації музейництва на території УСРР, зокрема початок підготовки майбутніх музейних фахівців (яка не велася до подій 1917 р.) у вищому навчальному закладі — Харківському інституті політосвіти [13, с. 4–5].

Музейну антирелігійну роботу висвітлював журнал «Безвірник». Очевидно, що в контексті нав'язування населенню нової ідеології безвір'я, варварського поводження із церковними святинями влада шукала певного виправдання своїм вчинкам. Саме тому на вже сформовану музейну мережу покладалися нові завдання: створення в закритих церквах нових музейних закладів; збільшення виставок щодо пропагування безвір'я, активізація діяльності музеїв атеїзму та ін. Це достатньо чітко простежувалося в публікаціях А. Панкратьєва «Музеї — на активну антирелігійну роботу» [14, с. 7–11], Строкань «До реорганізації музейно-антирелігійної роботи» [15, с. 6–12].

У часописі «Краєзнавство» надруковано інформацію про діяльність 11 краєзнавчих окружних музеїв та музейних установ іншого підпорядкування. Це статті М. Горват та А. Фещенко, присвячені організації Охтирського краєзнавчого музею [16, с. 71] та музею при Корсунському педагогічному технікумі [17, с. 5–7].

Найважливішими проблемами, з точки зору теорії та практики музейництва в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст., які були висвітлені на сторінках періодичних видань, були:

- формування мережі музеїв «нового типу» на території УСРР;
- експозиційна та фондова робота музейних закладів;
- робота з відвідувачами.

У зв'язку з формуванням глобальної мережі музеїв «нового типу» на території України, цей аспект найширше висвітлювали різноманітні періодичні видання того часу. На той час значна кількість музеїв була зосереджена навколо столиці, окружних та обласних центрів, тому влада намагалася дещо впорядкувати їх мережу. Так, згідно з постановою Укрголовнауки, музейні заклади поділяли на три типи: наукові музеї республіканського значення, краєзнавчі окружні

музеї місцевого типу, синтетичні крайові музеї [18, с. 122]. Цей, не дуже вдалий спосіб систематизації музейних закладів, усе ж свідчить про увагу держави до розвитку музейної справи.

Значна кількість публікацій музейного спрямування присвячувалася музейним установам Харкова, який до 1934 р. був столицею радянської України. І. Стругацький у статті «Культурний куточок. Музей Слобідської України ім. Сковороди» доволі детально характеризує музей (нині Харківський історичний музей), описуючи експонати, експозиційні зали й аналізуючи історію його створення [4, с. 25–26]. До опису експозицій цього музею зверталися А. Чаров [19, с. 22–24], І. Єрофеев [20, с. 287]. Ці матеріали надають можливості вивчити музейний заклад тогочасної столиці. Популярність серед матеріалів суспільно-політичних і науково-популярних видань мав Всеукраїнський соціальний музей ім. Артема. Його активну діяльність висвітлювали у своїх публікаціях Г. Шпітерс «В монастирських стінах» [21, с. 10–11] та Я. Брік «Музей, що іде в ногу з життям» [22, с. 22–23]. Про окремі значущі експонати музею йдеться в статті «Гравюра во Всеукраинском Социальном Музее им. Артема» [23, с. 8–9].

Музеї Києва посідали також важливе місце в публікаціях музейного спрямування. Це стосується, насамперед, висвітлення діяльності історичного музею ім. Т. Шевченка. Так, М. Павленко в праці «Історичний музей ім. Шевченка в Києві» [24, с. 8–9] описує не тільки цінні збірки, які є у фондах закладу, але й діяльність його талановитого співробітника Біляшівського. Докладніше історію та діяльність музею проаналізували Р. Заклинський у праці «З історії Всеукраїнського Історичного музею ім. Т. Г. Шевченка» [9, с. 173–178] та Б. Д-ий у публікації «Всеукраїнська історична скарбниця. З нагоди 30-ліття Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка» [25, с. 28–29]. Значна увага приділялася й комплексу Києво-Печерської Лаври. Влада, шукаючи різноманітні способи посилення своєї ідеології, перетворює церковну святиню на «музейне містечко». Завдання та діяльність новоствореного музейного комплексу висвітлювалися в публікаціях «Київо-Печерська Лавра — культурно-історичний заповідник» [26, с. 18–19], «Лаврський Культурно-історичний Державний Заповідник» [27, с. 121]. Активна музейна діяльність (паспортизація, фотокопіювання тощо), що проводилася в галереї картин ім. Шевченка, описана в змістовній статті «Великий науково-культурний заклад» В. Гордона [28, с. 164–169].

Краєзнавчим музеям інших міст УСРР присвятили статті: А. Фещенко — «Корсунський природничо-краєзнавчий музей» [29, с. 14], Б. Сіманцев — «Полтавський державний музей» [30, с. 3], М. Шрага — «Чернігівський державний музей» [31, с. 8–9], В. Денко — «Ізюмський музей та його старожитності» [32, с. 221–224], Н. Дмитрук — «Волинський державний краєвий музей» [8, с. 27–32], Я. Риженко — «Полтавський державний музей» [6, с. 23–24],

П. Беляєв — «Дніпропетровський музей» [33, с. 19–20], О. Журлива — «Сумський музей» [34, с. 22], Д. Яворницький — «Народний музей у Катеринославі» [35, с. 153–161]. В останній висвітлюється історія створення музею, детально описуються експонати всіх дев'яти відділів. Інформація щодо створення окружних музеїв регулярно розміщувалася в рубриці часопису «Краєзнавство» «Життя краєзнавчих організацій». Її аналіз надає можливості простежити процес формування мережі окружних музеїв як за часом їх створення, так і за територіальним розгашуванням.

Виявлена в часописах інформація щодо спеціалізованих музеїв дозволяє виокремити декілька їх типів як за призначенням, так і за характером експонатів. Це, передусім, музейні установи, що створювалися як центри пропаганди ідеології радянської влади, які мали пропагувати історію її становлення, сучасні досягнення та висвітлювати чергові кампанії щодо боротьби з «буржуазною» ідеологією і мораллю. Про діяльність саме одного з таких музеїв — музею революції в Києві — ідеться в статті А. Яременко [36, с. 134–137]. У ній не тільки висвітлюється діяльність 12 відділів музею, а й описуються деякі експонати, сумнівні з точки зору їх історичної цінності, але необхідні для «героїзації» подій революції та громадянської війни, наприклад «рукавичка» з чоловічої шкіри, здертої з червоноармійця, колишні царські знамена з переробленими написами. Публікація А. Панкратьєва [37, с. 31–38] ознайомлює читачів з «музеєм нового типу» — пересувним антирелігійним музеєм. Автор описує його діяльність, надає схеми загального вигляду музею і стендів, таким чином ніби спонукаючи до створення нових аналогічних закладів.

Інший різновид спеціалізованих музеїв — це науково-просвітницькі музейні заклади, які допомагали відвідувачам здобути елементарні знання в певних галузях науки й ознайомлювали їх з новітніми науковими досягненнями. Існують декілька цікавих публікацій, присвячених діяльності таких музеїв: Г. Г-н «Переїзний науково-показний анатомічний музей» [38, с. 432–433], Б. Ландкоф «Дім психогігієнічної освіти» [39, с. 23–24], Г. Р. «Палеонтологічний сад-музей» [40, с. 10].

Ще одна група спеціалізованих музейних установ — музеї з одностипними експонатами, інколи нетрадиційними для музейних зібрань того часу. Інформації про їх діяльність недостатньо. Вона трапляється лише в журналах «Життя й революція» та «Червоний шлях». Це, зокрема, стаття, присвячена п'ятирічній діяльності Одеського музею книги [41, с. 239], матеріали про відкриття музею культури степової України в м. Одеса [42, с. 168], діяльність Київського літературного музею [43, с. 211].

Значна кількість праць висвітлювала експозиційну та фондову діяльність музеїв. І хоча такі матеріали на сторінках науково-популярних та суспільно-політичних видань 20-30-х рр. ХХ ст. трапляються

нечасто, вони є цінним джерелом для вивчення розвитку вітчизняної музейної справи. Про активну роботу в цьому напрямі свідчили, передусім, повідомлення щодо поповнення вже існуючих колекцій: етнографічна експедиція до Решетилівки [44, с. 15–16], придбання нової колекції писанок [45, с. 260–262] тощо. Цілеспрямовано комплектували фонди опікувалися, зазвичай, провідні наукові співробітники музеїв — І. Єрофієв, С. Глушко, О. Дорошкевич, Ю. Меженко тощо [46, с. 342].

Про активну музейно-експозиційну роботу свідчить і відкриття художньо-реставраційних майстерень у Києві. Окрім аналізу їх діяльності, увага читачів акцентувалася й на засобах усунення несприятливих умов у приміщенні музеїв, знищення шкідників або запобігання старінню [47, с. 16].

Матеріали періодики тих часів містять цінні відомості щодо нових підходів до створення музейної експозиції, її наближення до масового відвідувача. Прикладом є публікація доцента С. Крандієвського, який планував використання простих і конкретних форм показу експонатів (плакатів, схем, моделей, макетів тощо), кіно і лекційних зал, бібліотек, фотокарток; організацію відпочинку та дозвілля при музеї (парк, їдальня, буфети тощо) [48, с. 16]. Це й інформація щодо змін самих методів організації експозиції: експонування найвизначніших речей для урізноманітнення виставки, використання технічних засобів, методи спеціального підбору колірного фону експозиційних площ та музейного устаткування [49, с. 152]. Аналіз публікацій музейного спрямування вможливило простежити й елементи сучасного музейного будівництва. Так, у статті Р. Заклинського «Музейне будівництво» згадувалася американська практика побудови експозиції, яка широко використовується нині. Це створення «змінних», недовготривалих виставок з вузької тематики, які б надавали змоги щільніше заповнити експозиційну площу, зацікавлювали більшу кількість відвідувачів та були б прибутковими [49, с. 149].

Про характерні зміни у вітчизняному музейництві початку ХХ ст. свідчили й повідомлення щодо художнього оформлення експозиції та виставок. Вони доводять, що українські музейники почали звертати увагу і на характер колірного оформлення приміщень музею, для чого залучали професійних художників. Саме відомому українському маляру та графіку В. Кричевському доручили оформити меморіальний будинок Т. Шевченка. Комплексний підхід Кричевського акцентує не тільки на загальному фоні кімнат, але і на музейних вітринах, які в них перебувають [50, с. 67].

Ще один напрям роботи музеїв того часу, розвиток якого можна простежити в матеріалах періодики 20-30-х рр., — це робота з відвідувачами. Публікації свідчать, що, по-перше, музеї набули популярності серед різних прошарків суспільства. Так, у 1925 р. музей Слобідської України ім. Сковороди відвідало вже 44 тис. осіб [4, с. 26].

По-друге, спостерігався активний пошук музеями нових форм і підходів у роботі з аудиторією. Це різноаспектна культурно-освітня робота, зокрема проведення лекцій, як для звичайних відвідувачів, так і для студентів за певною тематикою [51, с. 15], що свідчить про системність у роботі музеїв з аудиторією, тобто початок формування системи соціальних музейних комунікацій, яка згодом стане одним з головних напрямів діяльності музеїв.

Нарешті, важливим джерелом для становлення теорії музейництва є вивчення її провідних діячів. Через скрутну політичну ситуацію та подальші трагічні події безліч талановитих імен були необґрунтовано забуті. Вивчення суспільно-політичних та науково-популярних видань надає можливості збільшити список музейних діячів того часу та висвітлити ті нові уявлення й аспекти, які наявні в їх публікаціях. Прикладом може бути публікація М. Філянського, організатора й директора музею Дніпробуду в Запоріжжі, в якій викладаються нові підходи й принципи роботи музейних установ [52, с. 16].

Отже, активна музейна робота 20-30-х рр. ХХ ст. достатньо повно розкрита на сторінках суспільно-політичних та науково-популярних журналів. Зважаючи на те, що означений період характеризувався швидкою зміною культурних пріоритетів у країні, саме періодичні видання оперативної й повно відображали зміни в побудові музейної мережі. Тому аналіз таких видань надає можливості визнати значну роль суспільно-політичних та науково-популярних журналів у вивченні музейництва на території України.

Список літератури

1. Дубровський В. В. Музеї на Україні / В. В. Дубровський. — Х. : Держвидав України, 1929. — 59 с.
2. Свенціцький Іларіон. Про музеї та музейництво : (нариси і замітки) / Іларіон Свенціцький. — Львів, 1920. — 79 с.
3. Музеї // Наше минуле. — ч.2. — 1918. — С. 201–206.
4. Стругацький І. Культурний куточок. Музей Слобідської України ім.Сковороди / І. Стругацький // Знання. — №3. — 1927. — С. 25–26.
5. Гіляров С. О. Музей мистецтв УАН / С. О. Гіляров // Глобус. — №4. — 1926. — С. 88–89.
6. Риженко Я. Полтавський державний музей / Я. Риженко // Знання. — №3. — 1928. — С. 23–24.
7. Філянський М. Г. Музей соціалістичного будівництва на Дніпрельстані / М. Г. Філянський // Знання. — №5. — 1933. — С. 15–17.
8. Дмитрук Н. Волинський державний краєвий музей / Н.Дмитрук // Знання. — №3–4. — 1931. — С. 27–32.
9. Заклинський Р. З історії Всеукраїнського Історичного музею ім.Т.ГШевченка / Р. Заклинський // Життя й революція. — №3. — 1928. — С. 173–178.
10. Заклинський Р. Музеї на Україні / Р. Заклинський, В. Дубровський // Життя й революція. — №3. — 1930. — С. 209–210.

Розділ І. Теорія та історія культури

11. Павловський В. Основні принципи організації політехнічного музею / В. Павловський // *Комуністична освіта*. — № 10-12. — 1931. — С. 74–76.
12. Козлова О. Музеї і викладання історії в школі / О. Козлова // *Комуністична освіта*. — № 9. — 1926. — С. 65–71.
13. Соловей І. До перспектив підготовки політосвітніх кадрів та реорганізації ХШО / І. Соловей // *Політосвітник*. — №1. — 1930. — С. 4–5.
14. Панкратьев А. Музеї — на активну антирелігійну роботу / А. Панкратьев // *Безвірник*. — №2. — 1931. — С. 7–11.
15. Строкань. До реорганізації музейно-антирелігійної роботи / Строкань // *Безвірник*. — №16. — 1931. — С. 6–12.
16. Горват В. Організація Охтирського краєзнавчого музею / В. Горват // *Краєзнавство*. — №5-10. — 1928. — С. 71.
17. Фещенко А. Краєзнавча праця в Корсунському педагогічному технікумі / А. Фещенко // *Краєзнавство*. — №1. — 1928. — С. 5–7.
18. Стан музейної справи на Україні // *Життя й революція*. — № 4. — 1927. — С. 121–122.
19. Чаров А. Музей Слобідської України / А. Чаров // *Всесвіт*. — № 3. — 1926. — С. 22–24.
20. Єроф'єв І. Музей Слобідської України / І. Єроф'єв // *Глобус*. — № 18. — 1928. — С. 287.
21. Шпітерс Г. В монастирських стінах / Г. Шпітерс // *Всесвіт*. — № 13. — 1926. — С. 10–11.
22. Брік Я. Музей, що іде в ногу з життям / Я. Брік // *Знання*. — № 5. — 1930. — С. 22–23.
23. Гравюра во Всеукраинском Социальном Музее им.Артема // *Пламя*. — № 3. — 1926. — С. 8–9.
24. Павленко М. Історичний музей ім. Шевченка в Києві / М. Павленко // *Всесвіт*. — №13. — 1927. — С. 8–9.
25. Д-ий Б. Всеукраїнська історична скарбниця. З нагоди 30-ліття Всеукраїнського історичного музею ім.Шевченка / Б. Д-ий // *Глобус*. — № 2. — 1930. — С. 28–29.
26. Київ-Печерська Лавра — культурно-історичний заповідник // *Всесвіт*. — № 2. — 1930. — С. 18–19.
27. Лаврський Культурно-історичний Державний Заповідник // *Життя й революція*. — №4. — 1927. — С. 121.
28. Гордон В. Великий науково-культурний заклад / В. Гордон // *Червоний шлях*. — № 3. — 1935. — С. 164–169.
29. Фещенко А. Корсунський природничо-краєзнавчий музей / А. Фещенко // *Всесвіт*. — №1. — 1929. — С.14.
30. Сіманцев Б. Полтавський державний музей / Б. Сіманцев // *Всесвіт*. — № 35. — 1927. — С. 3.
31. Шрага М. Чернігівський державний музей / М. Шрага // *Всесвіт*. — № 17. — 1926. — С. 8–9.
32. Ден-ко В. Ізюмський музей та його старожитності / В. Ден-ко // *Червоний шлях*. — № 9-10. — 1927. — С. 221–224.
33. Беляев П. Дніпропетровський музей / А. Беляев // *Знання*. — № 13. — 1928. — С. 19–20.

34. Журлива О. Сумський музей / О. Журлива // Знання. — № 1. — 1929. — С. 22.
35. Яворницький Д. І. Народний музей в Катеринославі / Д. І. Яворницький // Червоний шлях. — № 3. — 1923. — С. 153–161.
36. Яременко А. Музей революції на Київщині / А. Яременко // Глобус. — № 6. — 1926. — С. 134–137.
37. Панкратьев А. Стандартний пересувний антирелігійний музей / А. Панкратьев // Безвірник. — № 5-6. — 1931. — С. 31–38.
38. Г-н Г. Переїзний науково-показний анатомічний музей / Г. Г-н // Глобус. — № 22. — 1926. — С. 432–433.
39. Ландкоф Б. Дім психогігієнічної освіти / Б. Ландкоф // Знання. — № 10. — 1930. — С. 23–24.
40. Палеонтологічний сад-музей // Знання. — № 7. — 1929. — С. 10–11.
41. П'ятиріччя Одеського музею книги // Життя й революція. — № 2. — 1927. — С. 239.
42. Музей культури степової України // Червоний шлях. — № 8. — 1928. — С. 168.
43. Літературний музей // Червоний шлях. — № 12. — 1928. — С. 211.
44. Історико-етнографічний відділ Полтавського музею // Червоний шлях. — № 6-7. — 1923. — С. 15–16.
45. Єрофієв І. Нова колекція писанок в музеї Слобідської України імені Сквороди / І. Єрофієв // Червоний шлях. — № 1. — 1926. — С. 260–262.
46. Вайнштейн М. Чернігівський державний музей / М. Вайнштейн // Червоний шлях. — № 11-12. — 1925. — С. 340–342.
47. Вайнштейн М. Всеукраїнські художньо-реставраційні та репродукційні майстерні в Києві / М. Вайнштейн // Знання. — № 3. — 1932. — С. 16–17.
48. Крандієвський С. Увагу будівництву українського технічного музею / С. Крандієвський // Знання. — № 19. — 1933. — С. 15–16.
49. Заклинський Р. Музейне будівництво / Р. Заклинський // Життя й революція. — № 12. — 1929. — С. 148–153.
50. Кричевський В. Г. До художнього оформлення будинку Т. Шевченка / В. Г. Кричевський // Глобус. — № 5. — 1928. — С. 67.
51. Чередниченко В. Київський перший державний музей / В. Чередниченко // Глобус. — № 10-11. — 1924. — С. 14–16.
52. Філянський М. Г. Музей соціалістичного будівництва на Дніпрельстані / М. Г. Філянський // Знання. — № 5. — 1933. — С. 15–17.

Надійшла до редколегії 03.09.2013 р.